

نقش داستانها در پیدایش ضرب المثل (بررسی موردی در عصر جاهلی و دوره اسلامی)

محمدتقی زند و کیلی^۱، الله رسان ریگی^۲^۱دانشگاه سیستان و بلوچستان، استادیار گروه عربی، mt_zand@yahoo.com^۲دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشجوی کارشناسی ارشد عربی، allahrasanrigi@gmail.com

چکیده

مبحث امثال و حکم و داستان‌های مربوط به آنها یکی از مهم‌ترین انواع ادبی و بلاغی به جای مانده از دوران پیش از اسلام و دوره اسلامی و نخستین بذره‌های هنر داستان پردازی به شمار می‌آیند. و همچنین ضرب المثل در گستره ادبیات از نقش و جایگاه والایی برخوردار است. و در زندگی تمامی اقشار جامعه، اعم از عامی، تحصیلکرده، فرهیخته و... کاربرد ممتازی دارد و چه بسا جمله کوتاهی که ضرب المثلی یا حکمتی به ارث رسیده از گذشتگان است، کار ساعت‌ها سخن گفتن، دلیل آوردن و استدلال کردن و بحث کردن را انجام داده است. و اهمیت ضرب المثل و حکایت‌های مربوط به آنها در ادبیات قدیم عربی نشان می‌دهد عرب‌ها تا چه اندازه به ایجاز در کلام و گزیده گویی علاقه و توجه داشتند در این پژوهش به بررسی نقش داستانها در پیدایش ضرب المثل به صورت موردی در عصر جاهلی و دوره اسلامی به شیوه تحلیلی- توصیفی پرداخته شده است. و مشخص شد که ضرب المثل گونه‌ای از بیان است که معمولاً تاریخچه و داستانی پندآموز در پس بعضی از آن‌ها نهفته است و بسیاری از این داستان‌ها از یاد رفته‌اند، و پیشینه برخی از امثال بر بعضی از مردم روشن نیست، با این حال، در سخن به کار می‌رود.

واژه‌های کلیدی

داستان، ادبیات داستانی، ضرب المثل، عصر جاهلی، دوره اسلامی

مقدمه

در ادبیات عربی، واژه «قصه» معادل داستان در فارسی امروز و به همان وسعت معنایی است. «در زبان عربی، مفهوم جدید و فنی قصه بدون اینکه مفهوم کلی و کهن داستان و حکایت روشن و مشخص شود به صورت روایت داستانی و رمان پذیرفته شده است. در این مورد هم مثل سایر موارد، واژه‌سازی نشد و لذا قصه، امروز هم موردقبول همه آن‌هایی که آن را به کار می‌برند نیست» [۱]

البته این مشکل فقط به ادبیات عربی اختصاص ندارد. در زبان و ادبیات فارسی هم، واژه داستان به معنی عام به کار می‌رود. اما آنچه در اینجا اهمیت دارد و به آن پرداخت می‌شود بررسی نقش و جایگاه داستانها در زمینه پیدایش ضرب المثل‌ها است.

در جهان عرب آثار متعددی هست که منحصراً به ادبیات داستانی قدیم عرب پرداخته‌اند که تعدادی از آنها با توجه به اهمیت موضوع

عبارتند از: ۱- القصه العربیه فی العصر الجاهلی نوشته علی عبدالحلیم محمود که درباره ادبیات داستانی پیش از اسلام نوشته شده است. ۲- قصص الحيوان فی الأدب العربی القدیم نوشته داوود سلوم، که این اثر به معرفی داستان از زبان حیوانات در ادبیات قدیم عربی اختصاص دارد. ۳- الأدب القصصی عندالعرب نوشته موسی سلیمان، که نویسنده در این کتاب، به انواع مختلف داستانی در ادبیات قدیم عربی پرداخته است. در زمینه ضرب المثل عربی کتب متعددی نوشته شده است اما کتاب الأمثال العربیه از عبدالمجید قطامش و کتاب ادبیات داستانی قدیم عربی خلیل پروینی و هومن ناظمیان تا حدودی به داستانهای ضرب المثلی پرداخته است و سید محمد امیری در مقاله- اش به موضوع ضرب المثل در ادب فارسی و عربی، پیشینه و مضامین مشترک آن اشاره می‌کند.

بنابراین با توجه به اینکه در مورد پیدایش ضرب المثل‌ها اطلاعات دقیقی در دست نیست و داستانها می‌توانند در پیدایش ضرب المثل نقش داشته باشند و از آنجاییکه به این موضوع در بین پژوهش‌های انجام شده کمتر توجه شده است پرداختن به بررسی نقش داستانها در پیدایش ضرب المثل، آن هم در عصر جاهلی و دوره اسلامی قابل اهمیت است.

معنای لغوی و اصطلاحی مثل

مثل کلمه‌ای عربی است از ماده مثل که در فرهنگ‌ها به معنی «مانند»، «برهان»، «پند»، «علامت»، «قصه» و «سرگذشت» آمده است. در فارسی به آن «داستان»، «دستان»، «تمون»، «نیوشه»، «ضرب المثل» و «تمثیل» نیز گفته‌اند. [۲] همچنین عبدالمجید قطامش که از صاحب‌نظران عرب است، می‌نویسد: مثل و تمام مشتقات آن از ریشه ثلاثی «مثل» برگرفته شده است. در مورد معنی واژه «ضرب» در ضرب المثل نیز از قدیم‌الایام اختلاف نظرهایی وجود داشته است. گروهی بر این عقیده‌اند که: از «الضرب فی الارض» به معنی به جاهای دور دست رفتن گرفته شده است و بعضی گویند: از «ضرب الخبا» به معنی چادر زدن گرفته شده است. و «ضرب الموعده» یعنی مشخص کردن وقت. و «ضرب الدراهم» سکه‌زنی به وسیله چکش، زیرا مثل‌ها مانند چکش که در سکه اثر می‌گذارد، در نفس بشری اثر می‌کند، و از «ضرب و ضریب» به معنی مثل و مانند، و از «ضرب الخاتم» زیرا مثل مانند مهر انگشتی در ذهن آدمی اثر می-